

טומאה ושבת, הגדרת רשויות

רשות הרבים לטומאה ושבת – שיתוף פעולה או שיתוף השם? /

בעז פרקש

- ❖ מבוא
- ❖ פרק א: מקומות בעלי 'שתי פנים'
- ❖ פרק ב: רשויות לעניין שבת
- ❖ פרק ג: רשויות לעניין טומאה וטהרה
 1. הגדרת הרשויות לעניין טומאה
 2. מקור דיני ספק טומאה ברשויות השונות
- ❖ פרק ד
 1. הסבר המקרים
 2. משמעות
- ❖ סיכום

מבוא

במגוון נושאים הלכתיים עולים מושגי רשות הרבים מול רשות היחיד. בהלכות שבת מצאנו איסור דאורייתא של העברת חפץ ארבע אמות ברשות הרבים, ושל העברת חפץ בין רשות היחיד לרשות הרבים ולהיפך. בהלכות נזיקין, למשל, נזק שן ורגל מחייב ברשות היחיד, ואילו ברשות הרבים פטור. בהלכות טומאה וטהרה, במקומות שבהם יש ספק אם החפץ או האדם נטמא, אזי יש הבדל אם הם נמצאים ברשות הרבים שאז יהיו טהורים, או שהם נמצאים ברשות היחיד ואז יהיו טמאים.

במאמר זה אנסה לבחון האם הגדרת רשות הרבים והיחיד היא אחת, או לשלל תחום יש הגדרה משלו. אגע בכמה שאלות: מהו היסוד המשותף למושג רשות הרבים או היחיד בתחומים השונים? מדוע ישנה הגדרה שונה, ואם ישנם הבדלים, מהו היסוד השונה בכל תחום? במהלך מאמרי אבקש להראות גם איך היסוד השונה מצביע על אופי כל תחום.

פרק א: מקומות בעלי 'שתי פנים'

במספר מקורות תנאיים עולה חלוקה בהגדרת רשויות, בין דיני שבת לדיני טומאה:

א. המשנה בפרק ו במסכת טהרות עוסקת בספק טומאה¹ במקומות שונים:

ספק רה"י טמא עד שיאמר לא נגעתי. ספק רה"ר טהור עד שיאמר נגעתי.
איזו היא רה"ר: שבילי בית גלגול² וכן כיוצא בהן, רה"י לשבת ורה"ר
לטומאה [...]

השבילים המפולשים לבורות ולשיחים ולמערות ולגיתות, רשות היחיד
לשבת ורשות הרבים לטומאה:

הבקעה בימות החמה, רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה. ובימות
הגשמים רשות היחיד לכך ולכך (משנה, טהרות ו, ו-ז)

במשניות אלו מובאים³ שמות מקומות שהם רשות היחיד לשבת מצד אחד, אך
מצד שני רשות הרבים לטומאה. במשנה ו אלו שבילי בית גלגול, שבילין מפולשין
לבורות, שיחין, מערות וגיתות. במשנה ז עולה שבבקעה עצמה יש הבדל בהגדרת
המקום בין עונות השנה השונות לעניין ספק טומאה.

ב. התוספתא בתחילת מסכת יומא מביאה כך בעניין לשכות⁴ בית המקדש:

כל הלשכות שבית המקדש רשות היחיד לשבת ורשות היחיד לטומאה,
חוץ מלשכת יין ושמן, שיש לה שני פתחים זה נגד זה, שהיא רשות היחיד
לשבת ורשות הרבים לטומאה... ר' יהוד' אומר כל לשכ' שבמקדש שיש
לה שני פתחים זה כנגד זה, כגון שערי עזרה, רשות היחיד לשבת ורשות
הרבים לטומאה (תוספתא, יומא א, ג).

¹ בחלקו השני של חלק ג' אבאר מהו ספק טומאה ומקור הדין שלו.

² יבואר בחלק ג' הסבר מקום זה.

³ בהמשך הפרק, במשניות ח-י, מובאים המקומות בסילקי, פורן ואיסטונית שדינם זהה למקרים שהבאנו.

⁴ פתיחת המסכת בתוספתא ובמשנה מאוד דומות (תוספתא: "למה מפרישין... משנה: "שבעת ימים קודם יוה"כ מפרישין"). בשתייהן המשנה עוסקת בהפרשת הכהן שבעת ימים קודם יום הכיפורים ובסיבה לכך.

מעניין לראות שבשני המקומות, ההמשך (במשנה - בבבלי, ובתוספתא - ההלכות הבאות) עוסק באופי הלשכות דווקא. בבבלי לשכת בית האבן ובתוספתא בלשכות בכלל.

ממקור זה עולה שלשכת היין והשמן היתה רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה, ר"י מתייחס לדין זה וקובע כלל בעקבותיו. ע"פ ר"י כל לשכה שיש לה שני פתחים זה כנגד זה תהיה רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה.

ג. בעירובין כב – מבואות המפולשין

תא שמע: מבואות המפולשות בבורות בשיחין ובמערות רשות היחיד לשבת, ורשות הרבים לטומאה (עירובין כב ע"ב).
גם כאן ניתן לראות בבירור מקומות שדינם רשות היחיד לשבת מצד אחד, ורשות הרבים לטומאה מצד שני.

ד. הרמב"ם⁵ מביא מקרה שבו הדין שונה:

ויש מקומות שאינן רשות היחיד לשבת, ואף על פי כן הן רשות היחיד לעניין טומאה מפני שאין העם משתמשין בהן; ואלו הן: האילנות וחורי רשות הרבים, אף על פי שאין בהן ארבעה על ארבעה.
כיצד, אילן שהוא עומד ברשות הרבים, וטומאה בתוכו עלה לראשו, ספק נגע ספק לא נגע ספקו טמא; הכניס ידו לחור שיש בו טומאה, ספק נגע ספק לא נגע ספקו טמא (רמב"ם, שאר אבות הטומאה כ, ח).
כלומר יש מקומות שהם לא רשות היחיד לעניין שבת, אך הם כן רשות היחיד לעניין טומאה.

בפרק זה ראינו מספר מקומות שמוגדרים כרשויות שונות לעניין טומאה ולעניין שבת. בפרקים הבאים נסביר על אופי הרשויות בשבת, אופי הרשויות בטומאה וטהרה והיחס ביניהם.

⁵ מקורו במשנה טהרות ו, ג.

פרק ב: רשויות לעניין שבת

דף ו במסכת שבת עוסק בהגדרת ארבעת רשויות השבת. אומרת הברייתא:

ואיזו היא רשות היחיד? חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה, וכן גדר שהוא גבוה עשרה ורחב ארבעה – זו היא רשות היחיד גמורה. ואיזו היא רשות הרבים? סרטיא ופלטיא גדולה, ומבואות המפולשין – זו היא רשות הרבים גמורה (שבת ו ע"א).

כבר מהגמרא ברור שהגדרת רשות היחיד היא קונסטרוקטיבית-מבנית. כלומר ההגדרה נובעת רק ממאפיינים של גודל, גובה ומבנה. נשים לב שהגדרת רשות היחיד אינה כפי שהיינו מצפים, רשות השייכת ליחיד, כלומר הגדרת שייכות-בעלות.

בשונה מרשות היחיד, הגדרת רשות הרבים מורכבת, ועל כן הדעות⁶ ביחס אליה חלוקות.

שיטת רש"י

בהסבר הגדרת רשות הרבים רש"י מבאר כך:

סרטיא – מסילה שהולכין בה מעיר לעיר.
פלטיא – רחבה של עיר ששם מתקבצין לסחורה.
ומבואו' – של עיר רחבים ו'ו אמה (רש"י שם).

מהו המאפיין העיקרי של רשות הרבים לדעת רש"י? נראה שאפשר להבין מאפיין זה מהסברו של רש"י לכרמלית. הגדרת הכרמלית בגמרא היא "אֵינָהּ לֹא פְּרֻשׁוֹת הַרְבִּים וְלֹא פְּרֻשׁוֹת הַיְחִיד", וכך מסביר רש"י:

אינן לא כרשות היחיד – משום דדמיא לרה"ר דאין להם מחיצות.
ולא כרה"ר – דאינן דומין לדגלי מדבר דלאו להילוכא דרבים עבידי (שם).

⁶ בהגדרת רשות הרבים עולות שיטות שונות. שיטת הרשב"א גם היא מרכזית אך בחרתי שלא להביא אותה כדי שלא להאריך.

כלומר, מהסברו של רש"י ברור שהמאפיין המרכזי ברשות היחיד הוא מחיצות, ולעומת זאת ברשות הרבים המאפיין הוא הילוך רבים, או מקום שמאפשר הילוך רבים.

שיטת הרמב"ם⁷

אי זו היא רה"ר? מדברות ועיירות ושווקים ודרכים המפולשין להן. ובלבד שיהיה רוחב הדרך ט"ז אמה ולא יהיה עליו תקרה. ואי זו רה"י תל שגבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים על ארבעה טפחים או יתר על כן. וכן חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה על ארבעה או יתר על כן (רמב"ם, שבת יד, א).

לפי הרמב"ם רה"ר יכולה להיות כל מיני מקומות, בתנאי שיש בה 16 אמות בלא תקרה. זה הוא התנאי ההכרחי לרשות הרבים.

הדוגמה הראשונה שנותן הרמב"ם לרשות הרבים היא מדבר, אך דבר זה מוקשה מאוד מגמרא מפורשת:⁸

ולחשוב נמי מדבר, דהא תניא: איזו היא רשות הרבים - סרטיא ופלטיא גדולה, ומבואות המפולשין, והמדבר! - אמר אביי: לא קשיא, כאן - בזמן שישראל שרויין במדבר, כאן - בזמן הזה (שבת ו ע"ב).
בהסבר רש"י על סוגיית המדבר הוא אומר כך:

⁷ הטענה שארצה לטעון במאמר מתאימה יותר לשיטת הרמב"ם, הבאתי את שיטת רש"י כדי להראות מגוון דעות בנושא הגדרות הרשויות בשבת. לעניין ההבחנה מול טומאה וטהרה בשיטת רש"י, ההבדל פחות מובהק, אם כי גם בה יש הבדל: בטומאה האפיון נובע מנוכחות האנשים ברגע לידת הספק, לעומת שבת שם הנוכחות היא הגדרה כללית של אופי המקום; גם אם באותו רגע אין שם אנשים, עדיין המקום יכול להיחשב רשות הרבים.

⁸ לא רק מול הגמרא ורש"י קשה פירושו של הרמב"ם, אלא גם מול הגדרת הרמב"ם עצמו לרשות הרבים בפירוש המשנה:

אחד מהם נקרא "רשות הרבים" - והוא מקום שידרכו בו כל העם כולם, ובתנאי שיהיה בלי קירוי, ושיהיה רוחבו שש עשרה אמה או יותר... (הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה מסכת שבת).

גם אם אין פה סתירה חזיתית עם מה שאמר הרמב"ם במשנה תורה כפי שראינו למעלה, עדיין רואים שההסברים הם שונים. יש בפירוש המשנה לרמב"ם הגדרה שלא נמצאת במשנה תורה - הקריטריון של מקום שהרבים דורכים בו, כלומר הרמב"ם מגדיר את רשות הרבים כמקום שנמצא בשימוש הרבים. איפה זה עומד מול ההגדרה שלו במשנה תורה?

בזמן שהיו ישראל במדבר - חשיבא רה"ר: בזמן הזה - אינו מקום הילוך רבים דהולכי מדברות לא שכיחי (רש"י שם) כלומר הדרישה של רש"י (בהתאם לשיטתו) היא הילוך רבים. בזמן שבני ישראל הלכו במדבר, המדבר היה רה"ר, אבל עכשיו שאין שם הילוך רבים, המדבר אינו מוגדר רה"ר.

השאלה היא, אם בגמרא מובא שהמדבר אינו נחשב רה"ר בימינו, וכך גם יוצא מרוב המפרשים, למה הביא הרמב"ם את מדבר כדוגמה לרשות הרבים? מהו המאפיין העיקרי של רשות הרבים לדעת הרמב"ם?

שאלה מעניינת זו נשאלה לבנו של הרמב"ם:

ודקא קשיא לך לעניין מדברות מדקא מפרשי עלמא בזמן שהיו ישראל במדבר היה המדבר רשות הרבים, איכא עלמא אחריני דמפרשי בזמן שישאל חונים במדבר והיו מחנותיהן סדורין בו והוא מקום דירתן היה לגבן כבקעה ושדה ומאי דדמי להו, ובזמן שאין ישראל דרין בו אלא כל מי שירצה מהלך ועובר בתוכו בלבד הוא רשות הרבים. וטעמא דמסתבר... (שו"ת ברכת אברהם שאלה ט"ו).

נשים לב ללשון המיוחדת שבה מנוסחת התשובה: "ודקא קשיא לך לעניין מדברות מדקא מפרשי עלמא [...] איכא עלמא אחרינא", כלומר יש את 'פירוש העולם' – איך שכולם פירשו, אבל יש גם 'עולם אחר', אפשרות הסבר אחרת, שכך הוא פירוש.

מקריאה 'פשוטה' של הגמרא, וכן בקריאתו של רש"י, כוונת הגמרא "כאן בזמן שישאל שרויין במדבר כאן בזמן הזה" היא שבזמן שישאל שרויין, כלומר הולכים במדבר, אז דין המדבר יהיה כרשות הרבים; אבל היום - בזמן הזה, כיוון שאין אנשים הולכים במדבר, כמובן שדין המדבר אינו רשות הרבים.

בשונה מקריאה זו, ר' אברהם בנו של הרמב"ם מבאר לנו אחרת, ומציע פירוש הפוך. לא ההגדרה של הילוך רבים היא זאת שהופכת את המקום לרשות הרבים, אלא הגדרה אחרת: "בזמן שישאל חונין במדבר והיו מחנותיהן סדורין בו והוא מקום דירתן היה לגבן כבקעה ושדה", משמע בזמן שעם ישראל היו במדבר הם

לא רק הלכו בו אלא התגוררו בו ממש. עצם הנוכחות שלהם הפכה את המדבר למקום הדירה שלהם, ומרגע שהם גרו שם, מגוריהם הפקיעו את המקום מלהיות רשות הרבים, כי לא כולם יכולים להיות שם. לכן דין המדבר בזמן המדבר היה כרמלית, אבל עכשיו בזמן הזה ש"אין ישראל דרין בו אלא כל מי שירצה מהלך ועובר בתוכו בלבד הוא רשות הרבים", אומר ר' אברהם שכל אחד יכול להיות בכל מקום במדבר, לכל אחד יש רשות להלך ולכן המדבר נחשב רשות הרבים. המושג היסודי הוא לא הילוך רבים אלא תשמיש שהוא זמין ונוח.

אם נסכם, ההגדרה הבסיסית היא מקום שנוח וזמין לרבים. ההגדרה הזאת הפוכה מרש"י, שלדעתו רשות הרבים תלויה בהילוך הרבים. הרמב"ם מדבר על נגישות, ולעומתו רש"י מדבר על נוכחות. נציב מקרה בוחן להבין את ההבדל המהותי ביניהם: במקום שלרבים מאוד קשה ללכת, אבל הם בכל מקרה הולכים בו, לרמב"ם המקום לא יהיה רשות הרבים כיוון שהמקום לא זמין ונוח, ולרש"י לעומת זאת כל עוד רבים מהלכים במקום - המקום ייחשב רשות הרבים.

לגבי הרמב"ם, מושג חשוב נוסף הוא המושג של הצורך. כדי שהמקום ייחשב רשות הרבים, צריך שיהיה צורך לרבים להגיע לשם. ליערות ולמדברות יש סיבה להגיע. הרמב"ם מסתכל בעצם על הפוטנציאל שהרבים יהיו שם. ההבדל היסודי בין רמב"ם לרש"י הוא נוכחות מול נגישות וצורך.

הגמרא בדף ז מבחינה בין רשות הרבים לכרמלית על ידי השימוש במושג "ניחא תשמישתיה". מקומות שהם ב'פריפריה' של רשות הרבים, נקבעים כרשות הרבים או ככרמלית על פי היסוד החשוב באפיון רשות הרבים - ניחא תשמישתיה. מקומות שהם לא נוחים ונדחים, מקבלים דין כרמלית, כדברי הגמרא: "פִּינָן דְּלָא נִיחָא תְּשֻׁמִּישְׁתִּיהּ, פִּי כְרַמְלִית דְּמִי" (שבת ז ע"א), כלומר כרמלית היא מקום שהשימוש בו אינו נוח, לעומת רשות הרבים שם ניחא תשמישתיה. מעמד המקומות שמובאים בסוגיה, לדוגמה קרן זוית הסמוכה לרה"ר, איצטבא שבין העמודים או שלפני העמודים - נקבע על פי נוחות השימוש במקום. כפי שמסיימת

הגמרא לעניין חורי רה"ר: "הָתָם לָא נִיחָא תְּשַׁמֵּי שְׁתֵּיהּ, הָכָא נִיחָא תְּשַׁמֵּי שְׁתֵּיהּ" (עירובין כב ע"ב).

סיכום: לעניין רשות היחיד, ברור שהגדרתה היא מבנית. ההגדרה המוסכמת בגמרא היא הגדרה של מבנה וגודל.

מהמקורות בגמרא, ובעיקר משיטת הרמב"ם, יוצא שגם הגדרת רשות הרבים היא הגדרה טופוגרפית. היסוד החוזר הוא גודל של ט"ז אמה. הרמב"ם בהגדרתו לרשות הרבים לא דורש שיהיה שישים ריבוא, לא שימוש של רבים ולא מציאות פיזית בפועל. הגדרת הרמב"ם היא הגדרה טופוגרפית, זו יכולה להיות דרך או כיכר - סרטיא או פלטיא; זה יכול להיות מדבר, יער או שוק, וכל דבר אחר בתנאי שגודל הדרך יהיה ט"ז אמה. כלומר העיקר היא דרך שמאפשרת את הליכת הרבים, אף שהרבים אינם נמצאים בפועל. כמו שראינו, הרמב"ם כן נוקט את המדבר בדוגמאות לרשות הרבים, בשונה מרש"י ומפרשים אחרים. הסיבה לכך היא שהגדרתו הטופוגרפית יכולה להתאים, לרמב"ם הסיפור הוא סיפור של נגישות, ולעומתו רש"י שם את הדגש על נוכחות. שיטת הרמב"ם מתחילה בגמרא, אך נראה שהוא זה שאימץ את עניין ה'גודל' בצורה המובהקת ביותר.

פרק ג: רשויות לעניין טומאה טהרה⁹

1. הגדרת הרשויות לעניין טומאה

גם לעניין טומאה וטהרה מצאנו הגדרות לרשות הרבים ורשות היחיד. הנפקא מינה בין הרשויות היא שבמצב של ספק טומאה - ברשות הרבים הדין יהיה טהור, וברשות היחיד טמא.

⁹ בחלק זה נעזרתי לא מעט בספר 'שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין - טהרות'.

במסכת טהרות נמצאת הגדרת רשות הרבים לעניין טומאה:

איזו היא רה"ר¹⁰: שבילי בית גלגול, וכן כיוצא בהן, רה"י לשבת ורה"ר לטומאה. אמר רבי אלעזר, לא הוזכרו¹¹ שבילי בית גלגול, אלא שהם רה"י לכן ולכך. השבילים המפולשים לבורות ולשיחים ולמערות ולגיתות, רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה (משנה, טהרות ו, ו).
הגמרא בעירובין מסבירה את המונח שבילי בית גלגול:

ואיזהו הן שבילי בית גלגול אמרי דבי רבי ינאי כל שאין העבד יכול לטול סאה של חטין ולרוץ לפני סרדיוט (עירובין כב ע"ב).
הסביר ר' עובדיה מברטנורא¹² באופן דומה:

שבילי בית גלגול - מקום עגול ועולה ויורד, ואין רוב עם יכולין ללכת באותן שבילין (ר"ע מברטנורא, טהרות ו, ו).
נראה ששבילי בית גלגול הם שבילין צרים שקשה להלך בהם בקבוצות גדולות.

המשנה הזאת מפתיעה. רשות הרבים מוגדרת כמקום שרבים לא יכולים ללכת שם, ההגדרה מתמקדת דווקא במעט אנשים. בנוסף לכך, הגמרא בעירובין מגדירה את שבילי בית גלגול כמקום שלא 'ניחא תשמישתיה', ואף על פי כן זוהי הדוגמה הראשית שהמשנה בחרה להביא כשהיא מגדירה את רשות הרבים לטומאה!

אם כן, מדוע המשנה מגדירה מקום זה כרשות הרבים לעניין טומאה? מאפייניה מצביעים בבירור על היותה מקום של יחידים. נראה שבדיוק על נקודה זו חולק ר' אלעזר, הוא מגדיר את שבילי בית גלגול כרשות היחיד גם לעניין טומאה.

כדי להבין הגדרה זו נעיין במסכת נזיר. פרק שמיני במסכת פותח בהלכה הבאה:

שני נזירים שאמר להן אחד ראיתי אחד מכם שנטמא ואיני יודע איזה מכם, מגלחין ומביאין קרבן טומאה וקרבן טהרה (משנה, נזיר ת, א).

¹⁰ בכתבי יד פארמה-לאו ומינכן גרסת המשנה היא "רשות היחיד", אך אין הבדל בהסבר המשנה.
¹¹ מנוסח המשנה ודברי ר"א נראה שר"א מתייחס למשנה קדומה יותר (ראה משנת ארץ ישראל - ספרא').

¹² מפרשים אחרים הביאו הסברים מעין זה: שבילי בית גלגול - מעלה גבוהה וזקופה היא בארץ ישראל (רש"י).

בגמרא הדנה בנושא עולה ההגדרה הבאה:

קתני שני נזירים שאמר להם ראיתי אחד מכם שנטמא ואיני יודע איזה מכם... ואמאי? כל ספק טומאה ברשות היחיד מהיכא ילפינן לה? מסוטה. מה סוטה בועל ונבעלת אף כל ספק טומאה ברה"י כגון דאיכא בי תרי, אבל הכא שני נזירים והאי דקאי גביהון הא תלתא הוה ליה ספק טומאה ברשות הרבים וכל ספק טומאה ברשות הרבים ספיקו טהור (נזיר נז ע"א).

מסוגיה זו עולה שהגדרת רה"ר נובעת רק ממספר האנשים הנמצאים במקום בשעת לידת הספק. הגמרא לא מתייחסת כלל לטיב המקום אלא רק למספר האנשים הנמצאים בו. כלומר אם בשעת לידת הספק היו שני אנשים אזי זו רה"י, ואם היו שלושה או יותר זו רה"ר. אם כן, מדוע המשנה במסכת טהרות מביאה הגדרות ומקומות של רשות הרבים לטומאה, ולא את התנאי הזה? ההתניה המרכזית כפי שרואים מפה היא **מספר האנשים**. לכאורה ההגדרה כאן היתה צריכה להיות "איזוהי רשות הרבים לטומאה כל שיש בה שלושה אנשים ויותר". מה הוסיפו לנו ההגדרות של שבילי בית גלגול, שבילין מפולשין וכו'?

בהסבר למשנה שהבאנו למעלה, מפרש הר"ש משאנן:

אי זו רה"ר. במסכת נזיר בפרק שני נזירים (ד' נז). משמע דכל היכא דאיכא תלתא חשיב רשות הרבים לטומאה דילפינן מסוטה דהויה רשות היחיד דליכא אלא תרי בועל ונבעלת והשתא כל הני גווני דתנן הכא דהווי רה"ר כגון שבילין ובקעה בימות החמה ובסילקי וכיוצא בהן דחשיב במתני' אע"ג דליכא תלתא בההיא בקעה שנולד הספק כיון דרבים מצויים שם כרשות הרבים דמי, דאי בדאיכא תלתא אפי' בחדרי חדרים טהור כדמשמע התם בנזיר דדחיק לשנויי באומר ראיתי טומאה שנזרקה ביניכם (ר"ש משאנן, טהרות ו, 1).

הר"ש קובע שישנן שתי הגדרות אפשריות לרה"ר:

1. כמה אנשים המקום רגיל להכיל, בלי קשר למספר האנשים בשעת לידת הספק.
2. מספר האנשים בשעת לידת הספק, בלי קשר לכמה אנשים המקום רגיל להכיל.

מהסברו יוצא שמקום יכול להפוך לרשות הרבים, בגלל נתוני המיקום שלו או בגלל מספר האנשים שבו. כלומר יש שתי דרכים ליצור רה"ר: או שינוי צביון על פי נתוני מיקום, או שינוי צביון על פי מספר האנשים. נראה שהר"ש חושב ששתי ההגדרות נכונות. גם זה וגם זה.

בשונה מהר"ש, הרמב"ם מסביר את הדין בצורה אחרת:

וכיצד יולד להם ספק זה בטומאה? כגון שהיו שני הנזירין עומדין ברשות היחיד שספק טומאה שם טמא והיה אחד מבחוץ רואה אותן ואמר ראיתי אחד מכם שנטמא ואיני יודע מי הוא. אבל אם היה עד זה עמהן בחצר הרי שניהן טהורין, כיון שהם שלשה הרי הן רבים ורבים ברשות היחיד ספקן טהור כספק טומאה ברשות הרבים שהוא טהור כמו שיתבאר במקומו (רמב"ם, נזירות ט, ז).

הרמב"ם אומר שמציאות רבים לא הופכת את המקום לרשות הרבים, הגדרת המקום היא עדיין רה"ר; אלא שבתנאים מסוימים רשות היחיד תקבל דין של רבים, ולכן נטהר גם ספק טומאה ברשות היחיד. כלומר במקום לדבר על הגדרת רה"ר, הרמב"ם מדבר על שתי הלכות שונות:

1. ספק טומאה ברה"ר טהור.
2. ספק הנוגע לרבים טהור אד הוק, ואפילו ברה"ר.

הגדרת הרמב"ם שונה מהגדרת הר"ש. לפי דעת הרמב"ם מקום יקבל דין של רשות הרבים על פי מספר האנשים, אך לא יהפוך מהותית לכה. הר"ש הבין שמספר האנשים ממש ישנה את אופי הרשות, והיא תהפוך לרשות אחרת.

2. מקור דיני ספק טומאה ברשויות השונות

ספק טומאה הוא כינוי למצב שבו טהרתו של אדם אינה ודאית - האדם מסתפק אם נטמא או לא. ספק טומאה יכול להיווצר ממגוון מצבים שונים, למשל כשאדם נוגע

בחפץ שלא ברור אם טמא, או במקרה שבו אדם מסתפק אם נגע בחפץ שבוודאי טמא. עוד מקרה הוא שני שבילים שבאחד מהם נמצאת טומאה ודאית, ואין יודע באיזה מהם היא נמצאת; גם כאן המקרה נקרא "ספק טומאה". כמובן שיש עוד מקרים, ולא נאריך בכך.

כפי שראינו בתחילת המאמר, המשנה בטהרות אומרת כך:

ספק רשות היחיד, טמא, עד שיאמר לא נגעתי. ספק רשות הרבים טהור, עד שיאמר נגעתי (משנה, טהרות ו, ו).

הדין של ספק טומאה נגזר ישירות מהמקום שבו הוא מתרחש. מה המקור להבחנה בין הרשויות השונות בדין ספק טומאה?

לגבי רשות היחיד,¹³ נוכל למצוא תשובה לשאלה זו בתוספתא:

שאלו את בן זומא: מפני מה ספק רשות היחיד טמא? אמר להם: סוטה מה היא לבעלה, ודאי או ספק? אמרו לו: ספק. אמר להן: מצינו שהיא אסורה לבעלה; ומכאן אתה דן לשרץ: מה כאן רשות היחיד, אף להלן רשות היחיד.

ומה כאן יש בו דעת לשאול - אף להלן דבר שיש בו דעת לשאול מכאן אמרו: דבר שיש בו דעת לשאול, ברה"י - ספיקו טמא, ברה"ר - ספיקו טהור (תוספתא, טהרות ו, ז).

בן זומא אומר: אפשר ללמוד דין ספק טומאה מאישה סוטה. אישה שבאו עדים שנסתרה לאחר שבעלה קינא לה נמצאת במצב של ספק, אין הוכחה שנטמאה, אבל הדין שלה הוא דין של ודאי - היא נחשבת כאישה שנטמאה והיא אסורה על בעלה. באופן דומה לומדים שגם ספק טומאה ברשות היחיד יהיה לחומרא. כמו שסתירה של אישה סוטה נעשית ברשות היחיד, במקום נסתר, ודינה הוא לחומרה - טמאה, כך גם ספק טומאה שהוא ברשות היחיד דינו יהיה לחומרא וייחשב כטמא.

¹³ יש בגמרא מספר מקומות שמוכיחים שספק טומאה נלמד מסוטה (סוטה כח, נידה ג, עבודה זרה לז), בחרתי להביא את המקור הזה כי הוא המובהק ביותר. הדיון המרכזי נמצא בסוטה כח.

התוספתא מוסיפה עוד תנאי: כשם שסוטה היא 'דבר' שיש בו דעת להישאל - כלומר אפשר לשאול אותה אם נטמאה או לא, כך גם בשרץ - אפשר לשאול את האדם אם נגע בשרץ או לא, או לשאול אדם אחר שיכול לדעת. מתוך לימוד זה אומרת התוספתא שדבר שיש בו דעת להישאל - ברשות היחיד ספקו טמא וברשות הרבים ספקו טהור, ואם אין בו דעת להישאל תמיד ספקו טהור. לגבי רשות הרבים, יש כמה אפשרויות מניין ללימוד שספיקה טהור.

אפשרות ראשונה: סוטה

אפשר לומר שגם רשות הרבים נלמדת מסוטה. הגמרא במסכת עבודה זרה¹⁴ מתלבטת מה הדבר שהתיר יוסי בן יועזר, שבגללו קראו לו "יוסף שריא" ("יוסף המתיר"). לדעת ר' נחמן, מה שהתיר יוסי הוא זה:

הכי אמר רב נחמן ספק טומאה ברשות הרבים התיר להן
והא הלכתא מסוטה גמרינן לה מה סוטה רשות היחיד אף טומאה רשות
היחיד
הא א"ר יוחנן הלכה ואין מורין כן ואתא איהו ואורי ליה אורויי (עבודה
זרה לז ע"ב).

נראה מכאן שדין ספק טומאה ברשות הרבים טהור יוצא מסוטה. הלימוד העיקרי הוא מרשות היחיד, ומתוכו יוצא הלימוד לרשות הרבים. אם ברשות היחיד הדין הוא טומאה, אז ברשות הרבים הדין הוא לטהרה.

אפשרות שניה: חזקה

התוס' במסכת עבודה זרה אומרים בעניין הסוגיה שלנו כך:

הא הלכתא מסוטה גמרינן לה - לאו דוקא מסוטה גמרינן דספק טומאה
ברה"ר (טהור), היכא דאיכא חזקת טהרה לא הוצרכנו ללימוד מסוטה אלא
אמרינן העמד דבר על חזקתו. ולא גמרינן מסוטה אלא לומר דברה"י ספיקו

¹⁴ סיפור המקרה מתחיל בדף לז ע"א במעשה ר' יהודה נשיאה ושמלאי שמשו. ראה שם.

טמא דבסוטה נמי הוי ספק טומאה ברה"י (תוס' עבודה זרה לז ע"ב ד"ה
הא הלכתא).

לדברי התוספות, מה שנלמד מסוטה הוא רק הלימוד של ספק טומאה ברשות
היחיד, אבל ספק טומאה ברשות הרבים, היכן שיש חזקת טהרה, לא לומדים
מסוטה אלא סומכים על החזקה. כשאדם טהור נכנס למצב של ספק הוא נשאר
טהור, כי כך היה קודם, חזקתו הקיימת היא טהרה ולכן נעמיד דבר על חזקתו.

אפשרות שלישית: פסח

בהמשך ההלכה בתוספתא שהבאנו קודם נשאל בן זומא לגבי ספק רשות הרבים,
ובן זומא נותן תשובה מפתיעה:

ומפני מה ספק רה"ר טהור?

אמר להם: מפני שהצבור עושין את הפסח בטומאה בזמן שרובן טמאין
ואם טומאה ודאית הותרה לצבור - ק"ו לספק (תוספתא, טהרות ו, י).

בפסח, אם רוב עם ישראל טמאים, ההלכה היא שעושים את הפסח בטומאה
לכתחילה. כלומר כל ציבור עם ישראל נחשב כלא-טמא אף שהוא טמא. אם כך,
אומר בן זומא, בפסח טומאה ודאית בציבור הופכת להיות מותרת, וקל וחומר
שספק טומאה בציבור - ברשות הרבים - תהיה מותרת, כלומר תהיה טהורה.

אפשרות רביעית (שעונה גם על רשות היחיד וגם רשות הרבים): דעת להישאל

בהמשך התוספתא, לאחר דעת בן זומא, ישנה אפשרות שנותנת מקור נוסף
להבחנה בין רשות היחיד לרשות הרבים, והיא דעת רשב"ג:

ר"ש בן גמליאל אומר: מפני מה ספק רשות היחיד טמא וספק רשות הרבים
טהור?

מפני שאפשר להשאיל על היחיד, וא"א להשאיל על הרבים (תוספתא,
טהרות ו, י).

לפי רבן שמעון בן גמליאל, ספק רשות היחיד טמא כי עליו אפשר להישאל, יש אנשים ברשות היחיד שיכולים להיות רלוונטים ואפשר לשאול אותם - לכן אם לא מצאנו כאלה הספק יהיה טמא. לעומת זאת, רשות הרבים זהו מקום המוני, נמצאים אנשים שונים שהולכים וחוזרים בו, כך שאין את מי לשאול, ולכן הספק יהיה טהור. הלימוד של רשב"ג, בשונה מבן זומא, לא קשור לסוטה אלא רק לשאלה אם יש את מי לשאול. רשב"ג תופס את היכולת לשאול כנימוק לדין ספק טומאה.

לסיכום: בתוספתא מצאנו כמה אפשרויות להסבר דין ספק טומאה. יש לציין שבבבלי הנימוק המרכזי הוא הלימוד מסוטה.

פרק ד:

1. הסבר המקרים

הגדרנו את הרשויות לעניין שבת ולעניין טומאה וטהרה. בחלק זה ננסה להבין את היחס בין ההגדרות, ולענות על שאלות חשובות שהנחנו בהתחלה. מה פשר ההבדל בין הגדרות הרשויות? האם ניתן ללמוד מאופי כל הגדרה על המהות של אותו תחום?

אם הגדרת רשות הרבים לעניין טומאה היא שלושה אנשים ומעלה, מדוע שלא נגדיר כך גם את רשות הרבים בשבת? ומצד שני, אם הגדרת רשות היחיד בשבת קשורה למחיצות ומבנה, למה שלא נגדיר כך גם את רשות היחיד לעניין טומאה?

בחלקו הראשון של המאמר הבאנו מקרים שונים המצויים בחז"ל שבהם מוצגים מקומות שהם רשות היחיד לשבת מחד ורשות הרבים לעניין טומאה מאידך. ננסה בחלק זה להסביר כיצד מתאפשר קיומם של מקומות אלה, ואיך זה מתאים להגדרות השונות של התחומים.

הרמב"ם מדבר בספר טהרה על היחס שבין רשויות שבת לרשויות בטומאה וטהרה, ופותח את הפרק בכלל:

כל מקום שהוא רשות הרבים לענין שבת כך הוא רשות הרבים לענין טומאה (רמב"ם, שאר אבות הטומאה כ, א).
וכן לעניין רשות היחיד:

שאר כל המקומות חוץ מאלו שביארנו דינם כשם שהן רה"י לשבת כך הם רה"י לטומאה (שם ז).

לפי הרמב"ם, הגדרת הרשויות לכאורה לא נשאת בתחום שבת אלא חלה בעוד מקומות. כל המקומות שמוגדרים רשות הרבים בשבת, מוגדרים כך גם לעניין טומאה, וכן ברשות היחיד. קודם כל, יש פה הבנה משמעותית - התחום המשמעותי ביותר לעניין הגדרת הרשויות הוא שבת. שבת היא התחום שבו עניין הרשויות הוא המרכזי ביותר.

אם כך, מה עם ההגדרות יוצאות הדופן שראינו? כיצד הכלל שהרמב"ם קבע מסתדר איתן? איך יכול להיות מקום שהוא בעל שתי פנים, שלעניין טומאה יחשב כרשות הרבים ולעניין שבת יחשב כרשות היחיד?

הרמב"ם מתייחס גם למקומות האלה:

יש שם מקומות - אף על פי שהן רשות היחיד לשבת, הרי הן כרשות הרבים לעניין טומאה; ואלו הן: השבילין המפולשין לשיחין ולבורות ולגיתות, והבקעה המוקפת גדר בימי החמה; ובסילקי מלכים, שהוא בניין רחב הרבה לעמוד בו אנשי המרכבה, ויש לו פתחים הרבה פתוחין לרשות הרבים; והפורן, והוא הבניין הגדול שיש לו שני פתחים זה כנגד זה, וחצר שהרבים נכנסין בפתח זה ויוצאין בפתח אחר. וכן מבואות היורדין לים או לנהר, אף על פי שגדורין מכאן ומכאן ורבים מטפסין ועולין בהן, והבימוסות, והמרחצאות, הרי הן כרשות הרבים לטומאה. וכן כל העזרה, כרשות הרבים לטומאה (שם ג).

לכל כלל יש יוצא מן הכלל, לכן מיד לאחר הצגת הכלל שהרמב"ם קבע הוא מסייג ומציג את המקומות שבהם הכלל אינו חל. מה טיב מקומות אלה? דרך מה שראינו בפרקים הקודמים, נראה שההסבר מתאים להבחנה בין הדינים השונים. ישנה

הגדרה לעניין שבת, וישנה הגדרה לעניין טומאה. לרוב, כמו שאומר הרמב"ם בפתיחת הפרק, ההגדרות מתאימות ולכן כל מקום שהוא רשות הרבים לעניין שבת כך הוא לעניין טומאה, וכן ברשות היחיד. אבל אין זה תמיד כך, יש מקומות שבהם המצב יהיה שונה.

כפי שראינו, ההגדרה בספק טומאה נוגעת למספר האנשים הנמצאים במקום - על פי כמות האנשים, נקבע דין הספק. בשבת, לעומת זאת, ההגדרה נוגעת לגודל ונוחות שימוש. מסיבה זאת, בדרך כלל ההגדרות יהיו תואמות - אם מקום הוא בגודל של ט"ז אמה, סביר שגם יהיו בו למעלה משלושה אנשים; וכן להיפך - אם במקום יש אדם אחד, שניים או אין בו אנשים כלל, סביר שהוא גם יהיה מקום יותר קטן. זהו ההיגיון, אך הוא לא מחייב, וזה בדיוק הנקודה.

ישנם מקומות שאף שיש בהם הרבה אנשים. הם אינם גדולים, הם לא מתאימים להגדרה הבסיסית של רשות הרבים. שבילים קטנים שמובילים למקומות חשובים, כגון שבילין מפולשין לבורות, שיחין מערות וגיתות - מצד אחד ברור שהם לא רשות הרבים לעניין שבת, בשל גודלם או בשל האי נוחות שבהם, אך מצד שני נמצאים בהם הרבה אנשים, ולכן דינם יהיה רשות היחיד לעניין שבת ורשות הרבים לעניין טומאה.

נוחות השימוש של בתי גלגול היא נמוכה, הם צרים, לכן מבחינת שבת פשוט שדינם כרשות היחיד. אך נראה שאנשים מהלכים בהם, לכן מצד טומאה וטהרה דינם כרשות הרבים.

גם במקומות האחרים שמציג הרמב"ם בהלכה, כגון בסילקי ומבואות היורדין לים, ההסבר מתאים. בסילקי הוא בניין גדול שיכולים להיכנס בו אנשים רבים. מכיוון שהוא מבנה, הוא רשות היחיד לעניין שבת, ובגלל מספר האנשים שבו הוא נחשב רשות הרבים לעניין טומאה. כך גם במבואות היורדין לים או לנהר - מצד אחד הם גדורים מכאן ומכאן, ולכן הם כרשות היחיד לעניין שבת מדין מחיצות, אך מצד שני רבים מטפסים ועולים בהם ולכן דינם כרשות הרבים לעניין טומאה. הבחנה זו מבארת גם את דין הבקעה שהופיע בסוף המקור הראשון שהבאנו:

הבקעה בימות החמה רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה ובימות הגשמים רשות היחיד לכך ולכך (משנה, טהרות ו, ז).
 לכאורה, מה ההבדל בין ימות הגשמים לימות החמה? ולמה השינוי מתבטא רק בתחום הטומאה? לפי ההסבר שלנו, נוכל להבין: דין המקום לעניין שבת נקבע על פי קריטריונים של גודל ונוחות שימוש. בקעה היא רשות היחיד, כי לא נוח ללכת בה, על כן הדין בשבת לא משתנה בין העונות, המקום הוא אותו מקום. לעומת זאת, בדיני טומאה וטהרה, אם המקום נקבע על פי מספר האנשים ההבדל בין העונות מתבקש מאליו - בקיץ אנשים הולכים בדרכים, ולכן דין הבקעה הוא רשות הרבים. לעומת זאת, בחורף, בימות הגשמים, אנשים לא הולכים בבקעה ולכן הדין לעניין טומאה הוא רשות היחיד.

גם דין לשכת היין והשמן, שאותה הצגנו בפרק א', הופך עכשיו מובן. נשים לב שבהגדרת הלשכה הופיע נימוק לדין שלה:

כל הלשכות שבית המקדש רשות היחיד לשבת ורשות היחיד לטומאה, חוץ מלשכת יין ושמן, שיש לה שני פתחים זה נגד זה, שהיא רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה (תוספתא, יומא א, ג).

הסיבה לדין המיוחד של לשכת היין והשמן, בשונה משאר הלשכות, היא "שיש לה שני פתחים זה כנגד זה". אם למקום יש פתחים, אנשים עוברים בו. מקום בעל שני פתחים מקבל מעמד של מסדרון, עוברים בו אנשים למטרות שונות ולא רק למטרת הלשכה. בשאר הלשכות לעומת זאת יש דלת אחת - במקום בעל דלת אחת, סיבת הכניסה היא רק לשם השימוש באותו מקום. הוא אינו 'דרך' למקום אחר, אלא רק לעצמו.

ואכן ר' יהודה מרחיב את ההסבר הזה לכל מקום בעל שני פתחים:

ר' יהוד' אומר כל לשכ' שבמקדש שיש לה שני פתחים זה כנגד זה, כגון שערי עזרה, רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה (שם).

הדוגמה האחרונה שהבאנו בפרק א דיברה על מקום שהוא לא רשות היחיד לשבת אבל כן רשות היחיד לטומאה. כיצד זה מתאפשר? הרמב"ם מביא את הנימוק בתוך ההלכה עצמה:

ויש מקומות שאינן רשות היחיד לשבת, ואף על פי כן הרי הן רשות היחיד לעניין טומאה מפני שאין העם משתמשין בהן; ואלו הן, האילנות וחורי רשות הרבים, אף על פי שאין בהן ארבעה על ארבעה.
 כיצד: אילן שהוא עומד ברשות הרבים, וטומאה בתוכו, עלה לראשו, ספק נגע ספק לא נגע, ספקו טמא; הכניס ידו לחור שיש בו טומאה, ספק נגע ספק לא נגע, ספקו טמא (רמב"ם, שאר אבות הטומאה כ, ח).

חור שיש בו טומאה וראש האילן הם מקומות שאין בהם אנשים, וכמו שאומר הרמב"ם: "מפני שאין העם משתמשים בהם". מספר האנשים כנראה קטן משלושה, ולכן דינם יהיה רשות היחיד לטומאה. לעניין שבת הם לא רשות היחיד, אך הם גם לא רשות הרבים, נראה מהסבר הרמב"ם שמקומות אלה יהיו מוגדרים כ"מקום פטור" לעניין שבת בגלל גודלם הקטן מאוד. גם פה, ההגדרה בשבת נגזרת מפונקציה של גודל, ואילו ההגדרה לעניין טומאה לא מושפעת בכלל מהגודל אלא רק ממספר האנשים, ואף על פי שהמקום פחות מארבע על ארבע הוא נחשב רשות היחיד. בהמשך הפרק עולים עוד שמות של מקומות בעלי אותו דין, החילוק שהוצע מסביר גם אותם באופן הגיוני.

2. משמעות

הלימוד הבסיסי של ספק טומאה מסוטה קשה להבנה. היכן יש טומאה באישה סוטה? הרי לא מדובר על יולדת, זבה או נידה אלא על איסור שהאישה עוברת, והמילה טומאה משמשת בלשון 'אסורה לבעלה'. הרי היא לא טמאה, היא לא צריכה לטבול במקווה. אם כך, מה פשר הלימוד מסוטה, דין בענייני אישות (הלכות סוטה נמצאות בספר נשים ברמב"ם), לספקות טומאה שהם ענייני טומאה נטהרה?

ההבחנה שמחלקת בין מספר האנשים לבין אופי המקום מתאימה לתחום שבו היא עצמה עוסקת. עולם הטומאה והטהרה קשור מאוד לאדם ולמעגלי חייו השונים, דוגמת לידה, נידה ומוות. השבת לעומת זאת היא דבר קבוע וקיים ("קביעא וקיימא") שהאדם והעולם נכנסים אליו, הגדרות הרשויות מוכנות ועומדות ואינן תלויות באדם, בשונה מטומאה וטהרה שם ההגדרה תלויה בכמות בני האדם. נשים לב שההבחנה בין הרשויות בדין ספק טומאה היא רק באדם ש"דעתו להישאל", ואילו שאר הטומאות - אוכל, כלים ושרצים - אינם נכללים בדין זה. דין ספק טומאה הוא רק בבני אדם. כך גם מובנת ההשוואה הקשה מסוטה, הלימוד מסוטה ממקם את ספק טומאה במישור האנושי-חברתי.

בשל כך, השינוי באופי הרשויות בטומאה וטהרה יהיה דינאמי יותר, דין הרשויות יכול להשתנות ברגע. בשבת הרשויות בנויות, עומדות ומוגדרות הלכתית. הבדל זה מתאים לשינוי בין הדברים - בשבת אנחנו נחים, מה שיש הוא מה שעשינו במשך השבוע, לכן אופי הרשויות לא ישתנה. מה שיש - יש. מנגד, דיני טומאה וטהרה קשורים למחזוריות החיים, למוות, לשינויים העוברים על בני האדם. מה שמגדיר את הרשות בשבת הוא דבר דומם: גודל המקום, אופי המבנה, הקונסטרוקציה היא זאת שקובעת. בדיני טומאה וטהרה, הדין נקבע על פי המערכת האנושית - כמה אנשים נמצאים במקום. בטומאה וטהרה אופי הרשות יכול להשתנות כל רגע.

הבדל מהותי נוסף בין שבת לשאר התחומים הוא לעניין מיקום ה'אירוע'. בטומאה וטהרה, וכן בניקיון, רשות היחיד ורשות הרבים הם מקומות שבהם חלים דינים מסוימים - השאלה היא היכן הפרה הזיקה, היכן התעורר ספק הטומאה, ברה"ר או ברה"י? בתחומים אלו נעשה מעשה מסוים, היזק או טומאה, השאלה היא באיזה מקום התרחש האירוע. אך בשבת, הגדרת הרשויות חשובה לעניין המעבר ביניהם.¹⁵

¹⁵ לגבי העברת ארבע אמות ברה"ר ניתן לבאר שכל העברת ארבע אמות ברשות הרבים חייב מדין של רשות נפרדת, ואז גם כאן החיוב הוא מדין המעבר. ואכמ"ל.

ניתן לבאר, כי מלאכת הוצאה נחשבת מלאכה כי המעבר בין הרשויות 'משנה' משהו בחפץ. החפץ נמצא במקום אחר, ולכן יש לו משמעות אחרת, זו הסיבה שבגינה האדם מתחייב. בטומאה וטהרה המקום חשוב לעניין דין המקרה, אך המקרה יכול להתרחש 'לבד', גם ללא המקום. בשבת הגדרת המקום הוא הסיפור המרכזי. כדי שהעברת חפץ ממקום למקום תהיה משמעותית, קרי: תשנה משהו בחפץ, המקום צריך להיות מוגדר, קבוע, ברור. בשבת המקום מוגדר ולכן ההעברה משמעותית, השפה היא שפה של מעבר. לעומת זאת בטומאה וטהרה המקום הוא דינאמי ומשתנה – פשוט שבמקום כזה לא יהיה משמעות להעברה.

סיכום

סוגיית הגדרת רשויות מהותית ויסודית במאמרי חז"ל, ראינו כי ישנם מקומות שמוגדרים כרשות אחת לעניין אחד ורשות אחרת לעניין אחר. לאחר הבנה של התחומים השונים, הן טומאה וטהרה והן שבת, הבחנו בקריטריונים הנכונים לכל תחום והסברנו איך יכול להתקיים מקום כזה. בחלק האחרון התאמנו את הקריטריונים למקרים שהובאו בהתחלה וניסינו לתת טעם ומשמעות להבדלים בין התחומים ולאופיים הכללי.

